

СОЦІОЛОГІЧНА ОСВІТА

ВОЛОДИМИР ЄВТУХ,

член-кореспондент НАН України, завідувач
кафедри теорії та методології соціології
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова

Бакалаврські та магістерські програми із соціології (досвід Німеччини у контексті Болонського процесу)

Abstract

The article deals with actual problems of implementation of Bologna process at the level of Bachelor and Master Programs at German universities and other institutions of higher education (Hochschulen), the case of sociology. The analysis is based on material on theoretical and practical aspects of discussion being displayed in the bosom of German sociological community.

A special attention is paid to principles of planning and structuring of the education process aimed at training of professional sociologists and adopting their knowledge to needs of European intellectual labor market. The author stresses that the main goal of Bologna process is to approximate education to demands of economic effectiveness. Besides, the important point of the authors view regarding Ukrainian developments is the necessity of concordance between Bologna demands and teaching staff resource of each IHE.

The conceptual discussion is attended by concrete examples concerning organizational aspects of educational process in German universities and other institutions of higher education considered from a comparative perspective.

У травні нинішнього року минуло десятиліття від проголошення “Спільної декларації гармонізації архітектури європейської системи вищої

освіти” (25 травня 1998 року, Париж, Сорбонна). Декларація започаткувала так званий Болонський процес [1], який набрав такої назви після прийняття Болонської декларації 19 червня 1999 року. Україна приєдналася до Болонського процесу й, таким чином, визнала його принципи¹. Але переймаючись Болонським процесом у нашій країні, варто усвідомити, що йдеться про перехід до нових навчальних програм та нового структурування навчального процесу *per se*, а передусім про визначення мети та змісту таких змін (як для України, надто радикальних).

Для мене цілком очевидно, що орієнтація Болонського процесу на підпорядкування вищої освіти в основному економічним цілям є справедливою й адекватною. На жаль, в українському дискурсі щодо цього процесу великою чи навіть переважною мірою увага концентрується на власне структурних змінах, на можливостях зайнятості професорсько-викладацького складу, на забезпеченні умов існування ВНЗ. Відправною точкою дискусії має стати й перебувати у центрі уваги економічна доцільність перебудов у царині вищої освіти, як і системи освіти загалом. Культурологічний, просвітницький аспекти освітнього процесу мають “прописатися” у середній школі. Для цього найбільш придатним ґрунтом є старші класи. Я погоджуюсь із думкою Асоціації європейських університетів про те, що вища освіта має чітко орієнтуватися на формування здатності випускників посісти гідне місце на ринку праці, який постійно, а подеколи й бурхливо змінюється, тобто бути *employable* (англійською), або *beschaeftigungsfaeig* (німецькою) — придатним до найму [2]. Така постановка питання відповідає меті розвитку Європейського Союзу, який прагне за посередництва системи вищої освіти та науки “створити найбільш конкурентоспроможну й динамічну економіку, що базується на знанні” [3]. Формування здатності бути найнятим на ринку праці, на думку німецьких фахівців, як і їхніх колег з інших країн, залежить від багатьох чинників: від тенденцій розвитку ринку праці, від узгодженості навчання з майбутньою зайнятістю, від тривалості навчання в університеті або в інституті, від зацікавленості підприємців у модернізації вищої освіти (звичайно, передусім щодо секторів їхнього безпосереднього інтересу), від частки підприємців із професійною освітою, від ідеології та системи цінностей, які стосуються незалежності громадян і свободи вибору професії, і взагалі, від суспільної організації праці [3, с. 59].

Однак дискусії щодо змісту цього процесу та наповненості навчальних бакалаврських і магістерських програм точаться і нині в усьому європейському освітньому просторі, зокрема і в Україні. Вони то вщухають, то вибухають із новою силою. Мені як викладачеві соціологічних дисциплін, зокрема етносоціології та евалюації (зовсім нової для української соціології дисципліни), у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова, Вищій школі імені Богдана Янського (Варшава, Польща) також хотілося б взяти участь у цій дискусії, концентруючи увагу, зрозуміло, на соціології.

¹ Офіційною датою приєднання України до Болонського процесу є 19 травня 2005 року, коли тодішній міністр освіти і науки Василь Кремень підписав Болонську декларацію.

Свою думку я намагатимуся висловити, аналізуючи перебіг такої дискусії серед фахівців Німеччини. Зазначу, що дискусія навколо структурування навчального комплексу із соціології у Німеччині ведеться досить жваво — до неї долучилися як викладачі, так і студенти, що здобувають фах соціолога.

У підґрунтя цієї статті я покладаю тези, висловлені мною на круглому столі із питань удосконалення і розвитку магістерських програм зі спеціальності “соціологія”, який, на мій погляд, дуже вчасно зорганізувало Правління Соціологічної асоціації України 4 квітня 2008 року під час виїзного засідання у Львівському національному університеті ім. Івана Франка [4]. Окрім того я маю намір розвинути деякі думки, які з’являються у процесі підготовки спецкурсу “Критичне мислення в університетських навчальних програмах”.

Аналіз дискусії в академічних колах щодо підготовки соціологів у Німеччині на рівні бакалавра та магістра (у рамках діяльності Німецького товариства соціологів (НТС) на сторінках провідного професійного журналу “Soziologie” дають мені підстави зробити кілька попередніх висновків:

- а) за умов організації навчання на засадах Болонського процесу посилюються дискусії навколо змісту програм, які пропонуються абітурієнтам із фаху “соціологія”;
- б) до цієї дискусії активно долучаються викладачі вузів, члени Німецького товариства соціологів, представники інших соціальних наук, студенти.

Принципові моменти у цих дискусіях пов’язані з метою підготовки конкурентоспроможних фахівців на насиченому спеціалістами із соціогуманітарних наук європейському ринку інтелектуальної праці. Це питання виявилось одним із головних у компаративному міжнародному соціологічному дослідженні, здійснюваному в одинадцяти європейських країнах та в Японії на початку 2000-х років [5]. У ході дискусії сформувалося кілька груп проблем, найбільш детально і ретельно обговорюваних. Хочу звернути на них особливу увагу, оскільки вони можуть бути доречними у тій дискусії, яка, можливо, поки що не набула належної інтенсивності в соціологічних колах України, але те, що вона започатковується, незаперечний факт. Про це, зокрема, свідчить і згаданий круглий стіл у Львові. Перекоаний, що дискусія з проблем підготовки соціологів у нашій країні стане постійною й надалі активізуватиметься. На підтвердження цієї тези зазначу велику зацікавленість головною темою круглого столу широкого кола викладачів ВНЗ та дослідницьких установ, а також участь у ньому соціологічного “бомонду” України (*Віль Бакіров, Ольга Балакірева, Євген Головаха, Володимир Євтух, Ольга Куценко, Володимир Паніотто, Вікторія Серєда, Людмила Сокурянська, Лариса Хижняк, Наталія Черниш, Наталія Шуст, Юрій Яковенко та ін.*).

Отже, основні групи питань дискусії німецьких соціологів щодо структури та змісту підготовки фахівців-соціологів:

1. Вважають, що соціологія у майбутньому буде більш диференційовано й вагомо представлена у дослідницькому й навчально-освітньому полі Німеччини. Така думка базується на результатах обговорень цього питання та

рішень Конференції ректорів і президентів університетів та ВНЗ Німеччини (5 листопада 2002 року) та Постійної конференції міністрів культур¹ федеральних земель Німеччини (13 грудня 2002 року). Головний момент цього дискурсу полягає в тому, що до змісту програм з соціології висуваються досить амбітні вимоги. Це може привести до того, що відчутно скоротиться кількість університетів, здатних відповідати таким високим вимогам, а про інститути годі й говорити. За попередніми оцінками, таких у Німеччині знайдеться не більш як п'ять. Соціологічне дослідження, проведене НТС у 2003 році, засвідчило, що соціологія введена як основний фах лише у шести університетах, і в дев'яти інших ВНЗ передбачено тільки часткову підготовку соціологів [6].

2. Інша проблема — за таких умов звужаються можливості підготовки наукової молоді, яка згодом змогла б ефективно замінити професуру в соціології.

3. У багатьох університетах та інститутах, які не зможуть відповідати висунутим високим вимогам, соціологію, звичайно, можна викладати, але вже не у такому обсязі, як раніше.

4. У майбутньому чимало студентів, які вивчають соціологію як непрофільну дисципліну, а також тих, хто здобуває бакалавра із соціології у вищих навчальних закладах, які не відповідатимуть новим вимогам, доведеться переводити до ВНЗ (як правило, університетів), де бакалаврські та магістерські програми стосуються основної спеціальності. До речі, бакалаврські програми не є атрибутом лишень університетів, вони працюють і в інститутах. Загалом соціологія в університетах матиме попит тоді, коли тут пропонуватимуть програми, орієнтовані на підготовку дослідників.

5. Для змістового наповнення програм, де соціологія є основним фахом, важливо дотриматися таких принципів: у кожному університеті та інституті фах “соціологія” мусить розглядатися як “плюралістичний”, щоб уникнути монопарадигмальної освіти (це важливо як у теоретичному, так і в методологічному плані). Формуючи програми із соціології, варто домагатися, щоб вони піддавалися операціоналізації, тобто ті, хто формує ці програми, і ті, хто за цими програмами навчається, однаково розуміли, що означає той чи той модуль і який зміст у нього вкладається. Останнє виявляється дуже актуальним для підготовки соціологів в Україні, оскільки становлення вітчизняної соціології триває й операціоналізації понять і термінів в українських реаліях необхідно надавати особливого значення. З іншого боку, аналіз навчальних планів із соціології у різних українських ВНЗ (а це я можу стверджувати напевне, оскільки понад п'ять років мені довелося очолювати Науково-методичну комісію МОН України зі спеціальності “Соціологія”) дають підстави говорити про те, що вони повторюють одне одного і в них практично немає простору для творчого підходу і введення нових соціологічних дисциплін, таких як “Евалюація науково-освітніх програм”.

¹ Питання освіти у землях належать до компетенції міністерств культурів.

6. Пропозиція програм із соціології як основного фаху передбачає наявність певного мінімуму професорсько-викладацького складу та науково-методичного забезпечення. Принагідно зауважу, що в Україні ця проблема вельми актуальна. Якщо у підготовці соціологів у кількісному її вимірі є деякі зрушення, то науково-методичне забезпечення залишається незадовільним.

7. У рамках бакалаврських та магістерських програм варто розрізнити дві стратегічні цілі підготовки фахівців за спеціальністю “соціологія”: а) у деяких ВНЗ основні знання із соціології мають формуватися на рівні бакалаврських програм, а змістом магістерських програм має стати спеціалізація; б) в інших ВНЗ, навпаки, бакалаврські програми мають містити предмети соціально-культурологічного змісту, а магістерські — ґрунтуватися на власне соціологічній спеціалізації.

8. За такої різниці стратегій важливо із самого початку “соціологічного навчання” дати студентам уявлення про існування різних профілів підготовки соціологів у різних університетах та інститутах і розуміння того, що вони на будь-якій фазі навчання можуть змінити один навчальний заклад на інший.

Для реалізації перелічених та інших інноваційних підходів у Німеччині формується відповідна академічна й суспільна атмосфера. Зокрема, нещодавно було створено “Німецьку акредитаційну раду” для затвердження бакалаврських та магістерських програм. Було встановлено, що тривалість навчання у загальному обсязі не має перевищувати п’яти років. Розподіл часу навчання за різними програмами може бути таким: бакалаврські програми — три-чотири роки, а магістерські — один-два роки. Щоправда, тут фігурують також інші цифри, коли студент змінює ВНЗ і вступає на магістерську програму після завершення бакалаврської програми за профілем, де соціологія не є основним фахом. Для іноземних фахівців видається дивним, що у правилах прийому до магістерських програм в українських університетах необхідною умовою є диплом про завершення бакалаврської програми за профілем обраного фаху, у нашому випадку — соціології.

У Німеччині, як і в інших європейських країнах, бакалаврська освіта, одноступінчово, є завершеною вищою освітою (такий підхід утвердився і в громадській думці цих країн). За таких умов стає самозрозумілим, що випускники бакалаврських програм мають володіти науковими основами, бути методично компетентними й мати професійно орієнтовану кваліфікацію — все те, що необхідно для вступу у професійне життя. Ті самі випускники бакалаврських програм, які бажають навчатися за магістерськими програмами, мусять підтвердити свою кваліфікацію у контексті специфічних вимог, властивих тій чи тій магістерській програмі певного університету.

У контексті дискусії виникає ще одне важливе питання щодо традиції, за якою абсолювенти (випускники університетів та ВНЗ) отримували просто диплом про вищу освіту з відповідною кваліфікацією. Німецьке товариство соціології пропонує поряд зі ступеневою освітою (бакалавр/магістр) залишати й так звану дипломовану освіту в тому разі, якщо якийсь структурний підрозділ в університеті цього бажає. Щоправда, освітню таку про-

граму, на думку викладачів, необхідно наповнювати таким чином, щоб вона вможливила увідповіднення кваліфікацій, здобутих за бакалаврськими та магістерськими програмами укупі [6, с. 67].

Є ще кілька моментів, які необхідно враховувати при вибудовуванні бакалаврських та магістерських програм за вимогами Болонського процесу. Йдеться, зокрема, про “інтернаціоналізацію” навчання вже із самого його початку. НТС наголошує на ретельному опрацюванні можливостей наближення змісту модулів у тих випадках, коли це дозволяють обставини. Якщо ж таких можливостей немає, то варто взаємно визнавати результати процесу навчання. Тому одним із найбільш важливих завдань співпраці різних країн у європейському освітньому просторі є формування й посилення системи визнання оцінок, які свідчать про якість освіти. Власне, йдеться про взаємне визнання структурованості й змістового наповнення модулів. Це означає, що “у спільних міжнародних програмах мають стимулюватися не лише “інтегровані бінаціональні навчальні програми” (Joint Degrees), а й кооперативні (узгоджені між двома сторонами) програми, за якими видаються подвійні дипломи і які мають взаємно визнаватися” [7].

Яким чином структуруються й змістовно наповнюються навчальні програми у німецьких університетах, розглянемо далі. У цій статті я досить часто звертаюся до думки Німецького товариства соціологів, оскільки членами НТС є професори, доценти, викладачі університетів та ВНЗ, які добре розуміються на навчальному процесі.

У випадку бакалаврів головною метою є прагнення озброїти випускників бакалаврських програм такими знаннями, щоб вони могли відразу залучатися до своєї професії. Нагадаю, що в Німеччині бакалаврів, як правило, готують впродовж трьох років. В українській практиці підготовка бакалаврів триває чотири роки. Аргументи щодо такої тривалості процесу навчання бакалаврів у вітчизняних університетах та інститутах такі: а) студенти не встигають опанувати запрограмований матеріал; б) в Україні ще не склалася традиція сприйняття суспільством та роботодавцями бакалаврів як фахівців із “закінченою” вищою освітою; в) і в результаті в класифікаторі професій відсутні “фахівці-бакалаври”. Моя позиція полягає в тому, що підготовку бакалаврів можна здійснювати впродовж трьох років, але для цього варто відмовитися у рамках бакалаврських програм від викладання загальногуманітарних дисциплін, власне тих, що їх упродовж кількох років вивчають у середній школі. До того ж, у зв’язку з продовженням навчання у середній школі до дванадцяти років з’являються можливості поглиблено вивчати ці предмети саме тут, що забезпечить майбутніх студентів достатньою сумою знань для формування світоглядних засад.

Що стосується підготовки магістрів-соціологів, то тут увага німецьких дискутантів концентрується навколо таких моментів: за кваліфікацією магістр відрізняється від бакалавра. Більшість спеціалістів одностайні в тому, що процес підготовки магістра є, як правило, сходинкою до навчання у докторантурі (за наших умов — в аспірантурі) та захисту докторської (кандидатської) дисертації. Йдеться про концентрацію зусиль на науково-дослідницькому змістові у підготовці магістрів. Щоправда, і тут є певні особливості. Німецькі професори та дослідники вирізняють два профільні типи

підготовки: а) посилена орієнтація на практичне застосування набутих знань (наприклад, викладацька, консультативна діяльність); б) посилена орієнтація на дослідницькі заняття і, як результат, на підготовку науковців-дослідників. Ці дві орієнтації відбиваються у додатку до дипломів магістра [6, с. 67]. На мій погляд, такий підхід є досить раціональним.

У цьому контексті хотілося б висловити думку про те, що у процесі підготовки магістрів в українських університетах та інститутах варто було б скористатися цим досвідом. Щоправда, його потрібно дещо модифікувати. Йдеться передусім про форму контролю, якою завершується навчання у магістратурі. У багатьох університетах та інститутах усі випускники магістратури мають писати кваліфікаційну — дипломну (магістерську) — роботу і захищати її як наукову. А у цілій низці університетів випускники магістратури мусять здавати випускний державний екзамен та захищати магістерську роботу. Мені здається, що доцільніше було б проводити певну селекцію — здатних до наукової роботи студентів варто орієнтувати на дослідницькі магістерські програми із захистом магістерської роботи з наступною рекомендацією до продовження навчання в аспірантурі. Для тих магістрантів, які орієнтуються на практичну діяльність, можна залишити лише одне завершальне випробування — комплексний державний екзамен зі спеціальності, у нашому випадку, соціології (це стосується тих університетів та інститутів, де завершення магістерських програм передбачається як захист наукової роботи та складання державного іспиту). У тих університетах та вузах, де передбачається обов'язкове написання магістерської роботи, на мою думку, потрібно провести відповідну диференціацію — для магістрантів, орієнтованих на науково-дослідницьку діяльність, варто пропонувати підготовку та захист магістерської роботи, а для тих, хто орієнтується на практичну роботу, комплексний державний екзамен.

Отже, звернімося до змістового наповнення програм із підготовки бакалаврів та магістрів у Німеччині й акцентуймо увагу на найбільш принципових моментах дискусії з цього приводу. Для аналізу ситуації з наповненням програм відправною точкою візьмемо вимоги, які перед університетами та вузами висувуються акредитаційною комісією. Дві найголовніші — організація навчання за модулями та єдина система оцінювання знань за балами європейської кредитної трансферної системи (ЄКТС), що відповідає вимогам Болонського процесу. При цьому модулі вміщуються в один або два семестри й завершуються екзаменом. Розгляньмо кілька прикладів, які або пропонуються до втілення, або вже реалізуються у навчальному процесі. Німецьке товариство соціологів для бакалаврів пропонує 96 навчальних (робочих) тижнів на семестр, а для магістрів — 64. Як бачимо, у сумі це складає 160 робочих тижнів.

Щоб з'ясувати сутність дискусії німецьких соціологів стосовно структурування навчального процесу, варто зробити певні роз'яснення. Розрахунок навантаження у робочих тижнях є, певною мірою, даниною традиції і поки що використовується у навчальній практиці німецьких університетів та інститутів. Сьогодні в Німеччині за вимогами Болонського процесу переходять на кредитне вимірювання. Один кредит (у німецькій версії, пункт рівня успішності — *Leistungspunkte*) становить 30 годин, а вся бакалаврська

програма — 180 кредитів, тобто 5400 годин. Відповідно, магістерська програма становить 120 кредитів (3600 годин). Як зазначає один із активних учасників дискусії Йозеф Брюдель, “роздача кредитів відбувається цілком довільно” [8]. До речі, виявляється, що до цього часу в Німеччині не здійснювалося жодного емпіричного дослідження для виявлення реального навантаження на студента.

Згідно з пропозиціями соціологічного товариства, із цієї суми на основний фах — соціологію — має припадати 70% часу, тобто 112 кредитів (67 у бакалаврів та 45 у магістрів), а решта 30% — на непрофільні дисципліни та кваліфікаційну роботу. Завважу, що у групі має бути не більш як 30 студентів. В тому разі, коли за програмою навчається тільки одна така група студентів, кожен курс читається лише один раз. Це важливо для розподілу навантаження викладачів. Якщо ж за програмою навчається понад тридцять студентів, то зростає і загальна кількість годин у результаті збільшення кількості груп, оскільки у такому разі велику за чисельністю групу потрібно поділити на дві, щоб кожна не перевищувала припустимі норми. Це, своєю чергою, вимагає збільшення кількості викладачів.

Якщо дотримуватися рекомендацій НТС, то для виконання бакалаврської та магістерської програм необхідно мати у штаті щонайменше 13 професорів соціологів, або ж 7 професорів та 11 асистентів. Сьогодні в Німеччині лише кілька університетів можуть забезпечити у повному обсязі підготовку фахівців-соціологів, а про інститути годі й говорити. Тому сьогодні пропозиції НТС виявляються нереальними. Ті інститути, які погодилися з пропозиціями і ввели бакалаврські програми обсягом у 100 тижнів, згодом мусили від них відмовитися.

У Німеччині є й інші підходи до організації навчального процесу. Так, у Мангаймському університеті для соціологів-бакалаврів передбачено 80 семестрових кредитів, а для магістрів — 40. Для забезпечення такої підготовки потрібно 5 професорів та 9 асистентів. У процесі навчання бакалаврів із 80 кредитів 52 припадають на предмети, пов’язані із соціологією, а власне на соціологію — 65%. Решта часу відводиться на непрофільні дисципліни. На основний фах — “соціологію” — припадає три групи модулів: три базисні модулі, три надбудовні та один завершальний. Базисний модуль охоплює такі предмети: загальна соціологія, соціальна структура та порівняння суспільств. Базисний модуль реалізується через лекції та практичні заняття. Знання із названих предметів можуть поглиблюватися у надбудовному модулі. Другим базисним модулем є соціальна психологія (остання в Німеччині повністю належить до предметної сфери дисципліни “соціологія”); цей модуль складається із одного базисного й одного надбудовного модуля. Третій базисний модуль “методи та статистика” охоплює: а) процес збирання даних (при цьому на практичних заняттях розглядаються практичні дослідницькі методики); б) статистики (на яку зазвичай припадає дві лекції). Надбудовний модуль із методів утворює двосеместрова дослідницька практика. Завершальний модуль включає бакалаврську роботу, відповідний коллоквіум та усний іспит (єдиний усний екзамен, який перейшов із старих навчальних планів).

Повернімося до рекомендацій Німецького товариства соціології щодо розподілу годин за спеціальними соціологічними дисциплінами: загальна соціологія — 25%, методи — 20%, соціальні структури — 10%, спеціальні (за нашим підходом, спеціальні та галузеві) соціології — 30%. На підготовку та захист бакалаврської роботи відводиться 15% навантаження. Якщо ж подивитися на навчальні плани вже згаданого Мангаймського університету, то ці цифри відрізняються — на загальну соціологію припадає 20%, або 24 кредити (фахівці вважають, що цього недостатньо); на методи — 18% (22 кредити); на соціальні структури — 13% (16 кредитів). Дисципліни надбудовного модуля становлять 33% усього навантаження. Особливістю навчальних планів цього університету є акцентування підготовки соціологів на порівнянні суспільств, соціальній психології та методах. До надбудовного модуля за рекомендаціями соціологічного товариства включено загальну соціологію, порівняння суспільств, соціальну психологію або ж методи. Завершальний модуль у Мангаймському університеті становить 16% (19 кредитів) [6, с. 462].

Серед непрофільних дисциплін тут пропонують чотири курси: два — обов'язкові, а два — за вибором студентів. До непрофільних дисциплін включено практику (практичний модуль). Останнім часом у Німеччині активно розгортається дискусія про роль практики у навчальному процесі. Вважається, що німецькі університети та інститути недостатньо уваги приділяють практиці. Включення у Мангаймі до навчальних планів практичного модуля є непоганою ініціативою щодо посилення практичної складової у підготовці соціологів. Непрофільний комплекс завершується однією такою дисципліною (32 кредити) або політичними науками (за нашою версією, політологія), або психологією, або теорією економіки виробництва.

Слід сказати про те, наскільки популярною є професія соціолога у Німеччині. Показниками її популярності є конкурси, зокрема на бакалаврські програми. У Мангаймі, скажімо, у зимовому семестрі 2005/2006 навчального року на 90 місць претендували 400 абітурієнтів. Приблизно такі конкурси характерні і для інших університетів Німеччини. У цьому контексті варто звернути увагу на один важливий момент в організації навчального процесу з огляду на забезпечення професорсько-викладацькими кадрами. Перехід на навчання за принципами Болонського процесу веде до зменшення кількості студентів у групі, що змушує університети або ж скорочувати набір, або ж збільшувати кількість викладачів. Досвід кількох минулих років свідчить, що німецькі ВНЗ, як правило, обирають перший шлях, наприклад, у Мангаймському університеті набір був скорочений на третину [8].

На думку німецьких фахівців, зокрема членів соціологічного товариства, бакалаврські програми мають складатися щонайменше із п'яти модулів: **1)** “Вступ до соціологічної думки: основи соціології та основні соціологічні поняття”. **2)** “Історія і теорія соціології (Загальна соціологія)”. **3)** “Соціальні структури та порівняння суспільств”. **4)** “Методи та техніки емпіричних соціальних досліджень”. **5)** “Поглиблене вивчення методів та емпірична дослідницька практика”.

Мета першого (“вступного”) модуля, на думку німецьких фахівців, полягає в тому, щоб “дати студентам уявлення про соціологію як наукову дисципліну з певною перспективою, певним науковим наповненням та певними методичними критеріями” [6, с. 73]. Це передбачає з’ясування змісту основних понять, а також уточнення особливостей соціологічних операцій та аргументів. Знайомлячи студентів із базовими поняттями, варто наголосити, що “соціологія привертає увагу до соціальних явищ й ідентифікує проблеми суспільного життя” [6]. Одним із головних завдань базисного модуля є не стільки передання соціологічних знань, скільки закладання основ здатності користуватися соціологічним знанням.

Щодо другого модуля, один з активних дискусіантів Дірк Кеслер вважає, що серйозне вивчення соціології неможливе без знання про взаємодію між індивідом і суспільством, яке можна добути із “висловлювань та цитат” різних історичних часів [6], тобто завдяки опрацюванню творів класиків із цієї дисципліни, починаючи принаймні із середини ХІХ століття. Це стосується й опрацювання теорій соціології, які тісно пов’язані із суспільним, культурним, науковим та економічним розвитком суспільства. Важливо виходити з того, що соціологічні теорії формуються на трьох рівнях, утворюючи в підсумку чотири групи: а) теорії мікрорівня (наприклад, теорії поведінки, теорії взаємодії); б) теорії середнього (мезо-) рівня (теорії інституцій та організацій, теорії груп та мереж); в) теорії макрорівня (наприклад, структурно-функціональні теорії, теорії соціальних систем, критичні теорії, теорії модернізації, теорії індивідуалізації, політекономічні теорії); г) інтермедіальні теорії, які намагаються інтегрувати три рівні теорій у поняттєво-теоретичних рамках.

Дисципліни модуля “Соціальна структура та порівняння суспільств” мають навчити студентів аналізувати загальні суспільні структури та процеси в історичній ретроспективі й міжнародно-компаративній перспективі. Мета цього модуля — ознайомлення з базовими поняттями та витоками аналізу соціальних структур (включно з типовими джерелами даних), передання знань про соціальну структуру Німеччини в історичному та міжнародному контексті (включно з методами порівняльного аналізу соціальних структур), вивчення тенденцій розвитку соціальних структур, а також механізмів формування статусів у просунутих суспільствах.

Мета четвертого модуля — дати ґрунтовні знання стандартизованих (якісних) та нестандартизованих (кількісних) методів. У процесі навчання студенти опановують знання про загальні структури та методологічні умови дослідження соціальних явищ, загальні й особливі стандарти якісного та кількісного соціального дослідження, науково-теоретичні засади дослідження соціальних феноменів, підходи до формування й оцінки вибірки, соціологічні методи опрацювання даних (наприклад, кодування, транскрипція), комп’ютерні способи оцінки статистичних даних, методи інтерпретацій, практики аналізу та презентації здобутих даних.

Останній модуль “Поглиблене вивчення методів та емпірична дослідницька практика” має базуватися на знаннях, здобутих під час реалізації модуля “Методи і техніки емпіричного соціального дослідження”, й має на меті навчити студентів застосовувати здобуті знання на практиці. Випускники

повинні бути готовими у професійній практиці самостійно формувати запитання, які стосуються соціальної дійсності, щоб їх можна було ідентифікувати та методично компетентно операціоналізувати, використовувати адекватні техніки та методи й аналізувати результати із застосуванням відповідної методології, здійснювати теоретичну рефлексію у зв'язку із суспільними практиками, формулювати відповіді на виклики практик й компетентно їх презентувати, готувати й втілювати у життя пропозиції з розв'язання посталих проблем, бути здатними прогнозувати та оцінювати наслідки процесів та досліджуваних явищ. Таким чином, два останні модулі, окрім суто професійних знань та навичок, закладають підґрунтя для адекватної інтерпретації, презентації й застосування набутих під час навчання знань, тоді як в українській практиці ми найчастіше спостерігаємо ситуативну інтерпретацію здобутих у результаті соціологічних досліджень даних на користь того чи іншого суб'єкта (як правило, замовника дослідження).

Вище йшлося про підготовку фахівців-соціологів у тих університетах та інститутах, де цей фах здобувають як основний. Але в Німеччині прагнуть розмежувати функціональне поле підготовки бакалаврів за програмами різного типу. Крім поля “соціологія — основний фах” є ще два поля: “соціологія як центральний фах у комплексі програм із соціальних наук” і “соціологія як фах у міждисциплінарних навчальних програмах”.

“Соціологія як центральний фах” передбачає таке наповнення модулів: вступ у соціологічну думку; соціологічні теорії, включно з історією соціології; методи, логіка соціологічних досліджень, здобуття й опрацювання емпіричних даних; соціальні структури, порівняння культур та суспільств; одна (як мінімум) зі спеціальних соціологій або одне із полів соціальної дійсності на мікрорівні чи на макрорівні; науковий семінар або дослідницька практика (на розсуд того чи того ВНЗ); професійна практика та завершальний іспит із певного фаху; поглиблений комплекс із тих предметів, які викладалися у програмі (на розсуд ВНЗ); поглиблення знань з теорії та/або із соціологічних методів (на розсуд ВНЗ); інші предмети (на розсуд ВНЗ); один обов'язковий предмет (мірою можливості за вибором студентів); бакалаврська робота з одного з основних предметів (на розсуд ВНЗ). У цьому разі 96 робочих тижнів, або 180 кредитів (5400 годин) розподіляються таким чином: 45% — соціологія, 55% — обов'язково обрані предмети та завершальні кваліфікаційні випробування. Власне соціологічні комплекси поділяються так: 50% — соціологічна думка/теорії, 25% — методи, 25% — соціальні структури/спеціальні соціології.

Бакалаврська програма, у якій соціологія є фахом у контексті міждисциплінарного навчання, вибудовується значно простіше, ніж дві попередні. Тут зміст охоплює такі напрями: вступ у соціологічну думку, соціологічні теорії з історією соціології, методи та статистика, соціальні структури, порівняння культур та суспільств, щонайменше одна спеціальна соціологія або одне із полів соціальної дійсності на мікро- чи на макрорівні. Ті самі 96 робочих тижнів, 180 кредитів, або 5400 годин розподіляються так: 25% — соціологія, 75% — основні (несоціологічні) предмети, наприклад, політологія, філософія тощо. Соціологічний комплекс має таку структуру: 50% —

соціологічна думка/теорії, 25% — методи, 25% — соціологічні структури/спеціальні соціології.

Проаналізувавши зміст та структури бакалаврських програм пропонуєваних або вже втілюваних, зосередимо увагу на вимогах до змісту магістерської програми. Чотирисеместрова магістерська програма (64 робочі тижні, 120 кредитів, 3600 годин) базується на таких принципах: 1) вона має за побудовою, відповідно до вимог Болонського процесу давати змогу магістрам змінювати університет як у межах країни, так і на міжнародному рівні; 2) так званий закордонний семестр має бути чітко визначеним і спланованим; 3) для випускників несоціологічних програм мають бути запропоновані перехідні курси для того, щоб уможливити їм доступ до магістерських програм із соціології; 4) магістрів належить відбирати за співбесідою; 5) якщо на рівні бакалаврату не було дослідницького семінару та виробничої (професійної) практики, то їх слід включити до магістерської програми; 6) необхідне чітке визначення змісту профільного навчання (спеціалізації) — мікро-, мезо- або макрорівень, теорії, методи або одна із спеціальних соціологій; 7) як і в бакалаврських програмах, мають бути передбачені предмети на вибір; 8) бажано, щоб магістерські програми, орієнтовані на практичну діяльність, відрізнялися від магістерських програм підготовки науковців-дослідників; 9) як і в разі бакалаврських програм, магістерські мають орієнтуватися на три типи підготовки соціологів за програмами, де соціологія є: а) основним фахом; б) центральним фахом у комплексі соціальних наук; в) фахом у міждисциплінарних навчальних програмах.

До пропозицій, які висловлюються у перебігу дискусії у Німеччині навколо бакалаврських та магістерських програм із соціології, варто дослухатися і з певними модифікаціями застосовувати їх в українській практиці. Передусім йдеться про ті моменти, що сприяють інтеграції України у європейський освітній простір. Найважливішим у цьому адаптивному процесі, на мій погляд, є наповнення програм соціологічними дисциплінами, особливо бакалаврських, адже зараз вони (на першому та другому роках навчання) перенасичені предметами, які до соціології не мають безпосереднього стосунку. Студентів потрібно навчати соціології з самого початку й намагатися наповнювати модулі теоретичними та практичними знаннями, які робитимуть майбутніх спеціалістів із соціології економічно вигідними і конкурентоспроможними на ринку праці в цій галузі. Проте варто пам'ятати про підготовку хоча б невеликого контингенту теоретиків і викладачів, які дбатимуть про забезпечення тяглості розвитку соціологічного знання, власне, тих, хто вчитиме згодом економічно вигідних й конкурентоспроможних фахівців-соціологів, озброєних новітніми теоретичними та гнучкими практичними знаннями. Пропонуючи цю статтю до публікації, я сподіваюся на збудження зацікавленості дискусією між нашими німецькими колегами про перспективи розвитку соціології, надто у тій частині, яка пов'язана з підготовкою соціологів.

Література

1. Болонський процес і реформування вищої освіти Франції. — К., 2004. — С. 22–29.

2. *Barblan A.* The Sorbonne Declaration — Follow-up and Implication. — A Personal View. — Paris, 1999; *Haug G., Tauch C.* Trends in Learning Structures in Higher Education (II). — Bonn, 2001.

3. *Kellermann P.* Von Sorbonne nach Bologna und darueber hinaus. Zur Ideologie derzeitiger europaeischer Hochschulpolitik // *Soziologie*. — 2006. — 35.Jg. — Heft 1.

4. Удосконалення і розвиток магістерських програм зі спеціальності “Соціологія”: круглий стіл САУ // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. — 2008. — № 2. — С. 209–214.

5. *Kellermann P.* Self-reported Competencies of Graduates and "Employability" as an Ideological Purpose for Higher Education in Europe. — National Research Programme Education and Occupation (NRP42). — Workshop documentation. — Bern, 2002. — P. 8–17.

6. *Kaesler D.* Zur Einfuehrung von Bachelor- und Master- Studiengaenge im Fach Soziologie. Umfrageergebnisse, Formulierung eines Mindestkatalogs, weitere Planung // *Soziologie*. — 2004. — 33. Jg. — Heft 3.

7. Empfehlungen der Deutschen Gesellschaft fuer Soziologie (DGS) zur Ausgestaltung soziologischer Bachelor- und Master-Studiengaenge // *Soziologie*. — 2006. — 35. Jg. — Heft 1. — S. 80–81.

8. *Bruederl J.* Wie gestaltet man soziologische Bachelor — und Master — Studiengaenge? Einige Anmerkungen zu den Empfehlungen der DGS // *Soziologie*. — 2006. — 35. Jg. — Heft 4. — S. 465–470.